

ETO: 821.511.141-027.65
811.511.141-027.65
DOI: 10.19090/hk.2022.2.1-13

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

NÉMETH Zoltán

Varsói Tudományegyetem
Magyar Tanszék
Varsó, Lengyelország
z.nemeth@uw.edu.pl

AZ ALÁRENDELTE NYELV POÉTIKÁJA MINT A KISEBBSÉGI IRODALOM STRATÉGIÁJA

The poetics of the subordinate language as a strategy
of minority literature

Poetika podređenog jezika kao strategija
manjinske književnosti

Az 1920 után kisebbségiként megjelölt irodalmak – mint a szlovákiai magyar, erdélyi magyar, jugoszláviai magyar stb. – egyik legfontosabb igényévé az önmeghatározás vált. Ebből adódóan a kisebbségiként, nemzetiségiként felfogott irodalom egészére kiterjesztve különféle koncepciók jelentették be érvényességüket. A hídszerep, a kisebbségi messianizmus, a sajátos-speciális határon túli, kisebbségi irodalom-koncepciók, vagyis az évtizedeken át tartó ideológiagyártás nyomán a homogénként elképzelt kisebbségi irodalmak koncepcióinak vitájában kevés figyelemben részesült az irodalom nyelve mint olyan poétikák lehetséges terepe, amely az alárendeltség, a transzkulturalitás, a hibriditás, a dialektus és a pluricentrikus nyelvfelfogás határfeszültségeiből teremt érvényes irodalmi nyelvet. A tanulmány nemcsak kortárs határon túli magyar irodalomba tartozó műveket említ ebből a szempontból, mint például Száz Pál *Fűje sarjad mezőknek* (2017) című phytologendáriumát, vagy a „székely nyelven” alkotó szerzőket (Sántha Attila, Muszka Sándor), hanem a felmerülő kérdéseket a kortárs magyar irodalom egészére (Parti Nagy Lajos, Borbély Szilárd) is kiterjeszti, és a posztmodern, valamint a transzkulturális irodalomfelfogások perspektíváján keresztül tárgyalja. Ebből a szempontból sajátos nyelvi agglomerációt képviselnek a bilingvális szerzők, mint Macsovszky Péter, vagyis az olyan művek, amelyeket a „nem magyar nyelven írt magyar irodalom” kategóriájába sorolhatunk. A tanulmány íve tehát a dialektustól a nyelvkeveredésen át az idegen nyelv egyedulalmáig mutat – a magyar irodalom kontextusában. *Kulcsszavak:* kisebbségi irodalom, alárendelt nyelv, hibriditás, pluricentrizmus, transzkulturalizmus

Irodalomtörténeti közhely, hogy 1918 vagy 1920 után a magyar irodalom többközpontúvá vált, amely többközpontúság a magyar irodalomtudományban és irodalomtörténeti narrációban a legváltozatosabb módokon jelentkezik. Az irodalomtörténetek számára e tény kezelésének egyik lehetséges megoldása az, amely erről a többközpontúságról, illetve a határon túli magyar irodalmak létéről nem vesz tudomást, hanem szerzői portrékra összpontosító vagy szövegimmanens, szövegcentrikus értelmezések során, kizárólag a szövegre koncentrálna említés nélkül hagyja a kontextus és a beágyazottság kérdését – mint például az akadémiai *Magyar irodalom* Gintli Tibor által írt 1890–1945-öt tárgyaló fejezete (2010, 641–852). Ez a stratégia az „egyetlen magyar nyelv – egyetlen magyar irodalom” koncepcióját követve tudatosan mond le arról, hogy az irodalmi szövegnek a nyelvi beágyazottságán túli tartományaival is foglalkozzon, éppen ezért számára határon túli vagy kisebbségi magyar irodalom nem igazán elgondolható. De tegyük szívünkre a kezünket: vajon nem tudunk-e felsorolni több tucat olyan irodalmi alkotást, amelynek értelmezéséhez az a tény, hogy a szerzője határon túli magyar, egyáltalán nem járul hozzá? Ez a nyelvcentrikus álláspont minden bizonnyal a strukturalizmus nyelvfelfogásán és megközelítésmódján alapul, annak egy sajátosan kiterjesztett változatáról van szó.

Ezzel teljesen ellentétes stratégiának látszódnak a kisebbségi vagy határon túli irodalom abszolutizálására tett kísérletek. Minden bizonnyal ennek köszönhetőek az ún. kisebbségi – szlovákiai magyar, erdélyi magyar, jugoszláviai magyar stb. – irodalomtörténetek, amelyek esetében az a reális veszély fenyeget, hogy tárgyakat teljesen leszakítják, elszakítják a magyar és világirodalom egészétől, egy szűk szövegteret és hagyományt konstruálva, kisebbségi perspektívából homogenizálva az ide sorolt műveket, feltételezve, hogy azok mindegyike részesül a kisebbségiség valamilyen szintű absztrakciójából.

A két véglet között rengeteg releváns egyéni megoldás képzelhető el, akár az olyan kisebbségi irodalomtörténet, amely folyamatos hatásviszonyt rajzol fel a magyar és a világirodalommal (H. Nagy Péter szlovákiai magyar irodalomtörténete [2007]), vagy az a magyar irodalomtörténet, amely bár korlátozottan, de többször kitér a kisebbségi irodalom eltérő centrumainak, intézményeinek, kontextusainak kérdésére (Schein Gábor 1945 utáni irodalmat tárgyaló fejezetei [2010, 853–1062] az akadémiai *Magyar irodalomtörténet*ből), vagy azok a magyar irodalomtörténetek, amelyek írói a tárgyalt szerzők kapcsán azokban az esetekben, ahol relevánsnak érzik, foglalkoznak a szerző határontúliségének kérdéseivel, bár eltérő terjedelemben, gyakran csak egy-két mondat erejéig, de a határon túli kisebbségi irodalom kontextusaira, általános felrajzolására nem

térnek ki (Kulcsár Szabó Ernő [1994], Grendel Lajos [2010] irodalomtörténete, ill. a Szegedy-Maszák-féle [2007] *A magyar irodalom története I–III.*). Sőt elképzelhetőek lennének olyan megoldások is, amelyek teljesen túlmutatnának a fentebb vázolt tengelyen – ilyenek lennének például azok a transzkulturális irodalomtörténetek, amelyek felülről a nyelvi meghatározottságokat, és nem csak a magyar nyelven íródott irodalmat írják bele a magyar irodalom történetébe.

Az, hogy 1920 után határon túli magyar irodalmak jöttek létre, egyáltalán nem volt magától értetődő jelenség. Ahogy 1541 után sem jött létre Habsburg birodalombeli, török birodalombeli és erdélyi irodalom, és nem ismerünk olyan magyar irodalomtörténetet, amely ebben a hármas osztásban tárgyalná a 16. és 17. századi magyar irodalmat, úgy megvolt az esély arra is, hogy 1920 után se jöjjön létre politikai határok mentén történő felosztás. Vagy ahogy Csehy Zoltán fogalmaz a (cseh)szlovákiai magyar irodalomkoncepciók perspektívájából:

E kérdéskör sarkalatos pontja az egyetemes magyar irodalomba vetett hit és bizalom politikai kényszerhelyzetből fakadó részleges vagy teljes (és buzgó) megtagadása, melyre 1945 után a csehszlovákiai magyar irodalomkoncepciók gátlástalanul törekedtek. Szinte mindegyik koncepció nehéz kezdetről, a nulláról való kezdésről beszél. Ez azonban több szempontból is megtévesztő: részint azért, mert a magyarság egy részének belekényszerítése egy új történelmi szerepbe e koncepciók számára azonnal (pedig mennyire nem törvényszerű ez!) kulturális szeparációt is jelentett. A csehszlovákiai magyar irodalom mátrixa mint kitöltendő űr tátongott, s miközben a figyelem arra irányult, hogy hagyományt teremtsenek vagy a meglévő hagyományból szelektáljanak, a program szószólói megfeledeztek arról, hogy valójában nem teremtenek, hanem rombolnak, hiszen megfosztják a magyar irodalom egészének kulturális kiegyensúlyozottság-érzetétől mindazokat, akik kénytelenek voltak elfogadni az intézményesült elképzelést. Zárt folytonosság képzetét keltették ott, ahol a konvenció minimuma alapján összegabalyíthatónak látszottak a szálak, s ma már az egész teremtő igyekezet úgy tűnik, mint egy tehetségtelen operaénekes melodikusnak vélt ágálása a nagyok mellett. A csehszlovákiai magyar irodalom, modernebb hasonlattal élve, karaoke. Utánzása valaminek, amik lenni szeretnének, azt a látszatot keltve, hogy azonosak vagyunk ábrándjainkkal.

Nem igaz, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom a nulláról indul, mert minden magyar írónak (kerüljön politikai kényszerűségből vagy önszántából bárhová) meg kell küzdenie a mindenkori magyar irodalom

tradíciójával, apát és anyát kell választania, akiknek eltanulja nyelvét, és akiket megtagad vagy továbbörökít. A hagyomány nem létező valóság, hanem – ahogy Eliot tartotta – kitartó intellektuális munka gyümölcse. Irodalmi hagyománytalansága csak a dilettánsnak van, aki a leszűkített térben remél helyet önmagának is (Csehy 2008, 102–103).

Csehy Zoltán láttelele nemcsak az 1945 utáni helyzetre érvényes, hanem az 1920-at követő évekre, a határon túli magyar irodalmak kialakulásának időszakára is. Az önmagukat kisebbséginek, nemzetiséginek, határon túlinak aposztrofáló irodalmak – mint a szlovákiai magyar, erdélyi magyar, jugoszláviai magyar – egyik legfontosabb igényévé a semmiből megteremtett nemzetiségi irodalom önmeghatározása vált. Ebből adódóan a kisebbségiként felfogott irodalom egészére kiterjesztve különféle koncepciók jelentették be érvényességüket. Ezek a koncepciók abban azonosak voltak, hogy a határon túli magyar irodalmak számára főként ideológiai programot fogalmaztak meg. Ilyen volt a szlovenszkói magyar irodalom számára a Fábry Zoltán-féle valóságirodalom és híd szerep, a Győry Dezső-féle kisebbségi messianizmus, ilyenek az 1945 utáni cseh-szlovákiai magyar irodalomba sorolható egyes irodalomtörténészek írásaiban megfogalmazódó sajátos-speciális határon túli, kisebbségi irodalom-koncepciók.

Az, hogy mi a kisebbségi magyar irodalom, hogy milyen meghatározások mentén értelmezhető a határon túli magyar irodalom jelensége, leggyakrabban a fentebb vázolt ideológiai retorika részeként nyert választ, illetőleg térbeli alakzatként, földrajzi szempontból értelmeződött. Ez utóbbi esetben a tájegységhez, országhoz, régióhoz való kötődés, viszony megléte vagy hiánya vált fontosá. A határon túli magyar irodalmak meghatározása éppen e két kiindulópont, koncepció felől vált mindig is képlékennyé, és engedte meg a kritikai viszonyt.

A kisebbségi irodalmak számára az évtizedeken át tartó ideológiagyártás nyomán, amely önkéntelenül is homogenizáló tendenciát jelentett, az elképzelt-körülírt kisebbségi irodalmak koncepcióinak vitájában kevesebb figyelemben részesült az irodalom nyelve, poétikája. Az a felismerés is csak az utóbbi években vált reflektálttá, hogy a kisebbségi viszony nem csak az utódállamok vonatkozásában releváns, nem csak a Magyarország határain túli magyar irodalmak kapcsolatában – a román, szlovák, szerb, horvát stb. irodalomhoz. Vincze Ferenc Orcsik Rolandra utalva hívja fel a figyelmet arra, a Deleuze–Guattari szerzőpáros kisebbségi irodalom [littérature mineure]-koncepciója felől nézve, hogy a kisebbségi irodalom „nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír”, „újrendeződik a kisebbségi irodalom kérdése, és immár nem a szlovák–magyar, szerb–magyar vagy

román–magyar a kérdés, hanem a magyar–magyar viszony. Mert az úgynevezett »határon túli« irodalmak, legyen az erdélyi, vajdasági, felvidéki vagy éppen kárpátaljai, minden esetben a magyar irodalommal szemben kisebbségiek” (Vincze 2019, 53). Vincze Ferenc szerint „lényeges, hogy a viszony magyar–magyar kapcsolatot ír le, amelyben a magyar államhatáron kívülre került magyar nyelvű művek egyik pillanatról a másikra a magyar irodalom határon belüli részéhez képest kisebbségi pozícióba kerültek” (Vincze 2019, 53).

Vagyis – ha a határon túli magyar irodalmakat a kisebbségi problematika vonatkozásában kezeljük, és nem térbeli vagy ideológiai komponensek irányítása alá rendeljük, úgy hangsúlyosan poétikai tételekkel szükséges eljátszanunk. Tehát, megváltoztatva a kérdéssírányt, a kérdés körülbelül így vetődik fel: hogyan tud kisebbségi nyelven írni a kisebbségi magyar író? Milyen az a nyelv és az a poétika, amely kisebbségiként képes megjelenni?

Vagy, kitekintve az irodalomelméleti térre, Gayatri Chakravorty Spivak (1987, 170) felől így hangozhatna a kérdés: hogyan és miből tud összeeskábálni egy bricolage nyelvet a kisebbségi író? A Deleuze–Guattari szerzőpáros felől pedig: milyen nyelv teszi lehetővé a kisebbségi író számára, hogy úgy írjon, mint a gödrét kaparó kutya vagy az odúját ásó patkány? Hiszen a francia szerzőpáros szerint a Kafka mint kisebbségi író számára megjelenő feladat ez:

Úgy kell írnia, mint egy gödrét kaparó kutya vagy odúját ásó patkány. Ehhez ráadásul meg kell még találnia saját alulfellett pontját, saját tájnyelvét, saját harmadik világát, saját sivatagát. Számos vita folyt már arról, mi a marginális irodalom. Továbbá arról is, mi a népi, a proletár stb. irodalom. Természetes, hogy a kritériumokat nehéz addig meghatározni, amíg nem egy objektívebb fogalom segítségével közelítünk a kérdéshez, mégpedig a kisebbségi irodalom fogalmával. A nép, a marginális stb. irodalom meghatározása csak akkor képzelhető el, ha lehetőség nyílik arra, hogy a kisebbségi gyakorlat a többség nyelvén belül jöjjön létre. Csak ezen az áron lesz az irodalom valóban kollektív kifejezéssé, csupán így válik alkalmassá arra, hogy tartalmakról szóljon, és tartalmakat hozzon (Deleuze–Guattari 2009, 38).

Ezt az állítást azzal egészíthetjük ki, hogy a nyelv nem pusztán kétosztatú, kisebbségi és többségi, hanem különféle hibrid állapotokban létezik. Ehhez a felismeréshez jól kapcsolódik a határon túli magyarok magyar nyelve, kontaktusjelenségekből felépülő nyelvhasználata. Arról a kisebbségi nyelvről van szó, amely létezését a kultúrákőzi helyzetnek, a transzkulturális állapotnak és az ebből adódó nyelvi interferenciajelenségeknek köszönheti. Ahogy a magyar irodalom

az 1918/1920 óta eltelt időszakban többközpontúvá vált, úgy a magyar nyelv is – a kisebbségi társadalmak transzkulturális helyzetéből adódóan – fokozatosan pluricentrikussá lett. Vagyis olyan, párhuzamos magyar nyelvek jöttek létre Romániában, Szlovákiában és Szerbiában, amelyek hivatalos használatban léteznek, de némiképp eltérnek a magyarországi nyelvhasználattól.

Ha a szlovákiai magyar nyelvváltozatra koncentrálunk, akkor öt olyan komponenst tudunk elkülöníteni, amely megkülönbözteti a magyarországi standardtól. Elsőként a szlovákiai magyar nyelvhasználók egyes tagjai által a magyar nyelvbe, illetve szövegbe épített szlovák kifejezéseket említhetjük (a spekacski, a treszka, a monterka, a tyepláki, a párki, a horszica, a zavadzál). Másodsorban azokat a magyar hangzású szavakat, amelyek jelen vannak a standard magyar nyelvben, de más jelentésben – ezek főként a szlovák kifejezések magyarosításai, tükörfordításai, mint a málna (üditő), kerület (megye), iskolázás (továbbképzés), brigád (idénymunka). A szlovákiai magyar nyelvhasználat harmadik elemét az archaikus kifejezések jelentik, amelyeket a magyarországi nyelvhasználók ismerik ugyan, de kevésbé használják (balkon, kaszárnya). Negyedszer a határon túli nyelvhasználók esetében a nyelvjárási elemek erőteljesebb, szélesebb társadalmi rétegekre kiterjedő, gyakoribb jelenlétét említhetjük a magyarországi nyelvhasználatához képest. Ötödször pedig azt, hogy bizonyos magyarországi kifejezések szinte teljesen hiányoznak a szlovákiai magyarok nyelvhasználatából (mint például a kezit csokolom, a vény, a menza).

Vagyis a határon túli magyarok jelentős része a standard magyarországi nyelvhasználatához képest is egy kisebbségi nyelvváltozatot használ, egy sajátos alárendelt nyelvet, amelynek önmagában megálló retorikája, stilsztikája, szabályrendszere is van. Ennek irodalomba építésére, poétikaként való felhasználására több kísérlet is történt. Jellemző módon ezek a felhasználási kísérletek nem egyetlen poétika, nyelvi réteg, illetve hatáslehetőség felől értelmezhetőek.

Az erdélyi magyar irodalomból az ún. székely nyelven írt alkotásokat említhetjük, főként Sántha Attila és Muszka Sándor műveit. A két székely író szövegeiben a kisebbségi nyelvhasználatnak leginkább a parodisztikus regisztere lép működésbe. Ez a tökéletes, önmagában kompakt nyelvhasználat minden szerzői szándék ellenére is azonban alkalmat adhat arra, hogy a nyelvjárást beszélőket nevetségessé tegye.

Béjött egyszer a tanár, olvasta a román leckét, s azt kérdezte, értitek-e gyerekek, münk meg mondtuk, hogy igen, aszongya erre a tanár, értitek a kutya faszát, met én sem értek semmit. S akkor én mind csak röhögtem, s röhögtem nagy nyeletlenül, s aszongya nekem a tanár, na Sanyika,

mondjad szag meg, milyen madár a cinege, há, mondom, hasznos madár tanárur. Erre aszongya nekem nagy böcsen, hegyes hegyes a neved, hegyes, de az agyad tompa, na hozd ki szépen az ellenőrződet s a pofádat. S akkor az a hitvány tanár nekem az egyest béírta, s még egy nagy bűdös pofot es vágott, s aszongya, azért fiam ne búsulj, mert ha orvos nem es lesz belőled, úszóbajnok még lehet, mert téged a fejed a víz alá nem fog lehúzni. Na s aztán az iskolát kijártam, s úszóbajnok nem lett belőlem, de sörívó versenyt annyit megnyertem vót, hogy azóta még a papnak es szerúszott köszönök (Muszka 2012).

Tőzsér Árpád *A kódváltás pragmatikája (Példaszöveg egy szakdolgozattól)* című versének hatásmechanizmusa Muszkától eltérően nem a paródián alapul, hanem sokkal inkább elrettentő hatású és célzatú, s mint ilyen, inkább stigmatizálja a magyar–szlovák kontaktusjelenségekből felépülő szöveg beszélőjét.

Andi én majdnem majdnem röhögtem
tisztára izé *počkajte!* Mondom
itt van a próba... *kabinka* tudod
ott próbált előttünk a *čo ked' sme na pláži*
csak hogy ez nem *pláž* öneki mindegy
tisztára *psycho* volt mindene látszott

(Tőzsér 2016, 11)

Tőzsérnek a Balázs Géza kérdéseire adott válaszaiból egyrészt a normativitás iránt érzett vonzalmára, másrészt a szülőföldje nyelvjárása iránt érzett nosztalgiájára, harmadrészt pedig a szlovákiai magyar nyelvhasználat mély ismeretére következtethetünk:

Például a kevert nyelvű beszélő nem mindig kétnyelvű. A kevésbé művelt rétegek általában még mindig egynyelvűek, csak magyarul beszélnek, s az idegen (esetünkben szlovák) nyelvből átvett kifejezésekről („tyepláky”, „malinovka” stb.) többnyire nem is sejtik, vagy legalábbis nem érdekli őket, hogy az idegen: a magyar toldalékolás, a magyar nyelvi szerkezetek, szokások szerint használják őket. A kétnyelvűeknek vagy a magyar nyelvűk gyengébb, vagy a szlovák, s a gyengébb nyelvük egyúttal kevert is. S a legkevésbé népes a magyarul is, szlovákul is a köznyelvet használók, szabatosan beszélők csoportja. Ez utóbbiak főleg főiskolát, egyetemet végzett értelmiségiek, de, sajnos, közöttük is nagy a magyar anyanyelvűket már csak konyhanyelvi szinten beszélők száma. [...]

Az ideális az volna, ha a szlovákiai magyarság egésze eljutna a kettősnyelvűség (úgy emlékszem, Lanstyák Pista így fordította a *diglosszia* kifejezést magyarra; diglosszia: két nyelvváltozat használata egy nyelven belül) állapotába, azaz otthon, regionális közösségében mindenki az ott használt, akár kevert nyelvet beszélné, de a közéletben, s főleg Magyarországon a mindenki számára érthető magyar köznyelvi formát használná. De azt hiszem, ezt az egész nyelvi közösségtől elvárni illuzórikus dolog, az értelmiségtől és a politikusoktól viszont az egyetemes magyar standardot joggal megkövetelhetjük, és meg is követeljük. [...]

Ha jól sejtem, a tájnyelv is a kettősnyelvűség kategóriájába tartozik. Csakhogy a tájnyelv használói már maguk is érzik, sőt tudják, hogy a városban, hivatalokban, szóval a közéletben ajánlatos nem tájszólásban beszélniük, mert egyébként kimosolyogják őket, esetleg meg sem értik, mit mondanak. Következésképpen Magyarországon már alig hallani tájszólást, s a határon túl is ritkán. A dialektusok sorsa tehát, akármenynyire is sajnáljuk, meg van pecsételve. Egyetlen tájnyelv van, amely még makacsul tartja magát, s ez a Felvidék tulajdonképpeni magyar nyelve, a palóc idióma. (S a tájnak azért ez a „tulajdonképpeni” nyelve, mert a ma szintén Szlovákiához tartozó Csallóköz és a Bodroghköz síksága sosem volt Felvidék, csak azóta számítjuk oda ezeket a régiókat is, tévesen, mióta Szlovákia mint hivatalos államalakulat létezik.) A palóc nyelvnek főleg a hangtana még szinte eredeti formájában él és virul, annyira, hogy a rádióban vagy tévében még a palóc származású írók és politikusok nyelvét is első hallásra azonosítani tudjuk. Úgy tűnik, nincs az a civilizációs globalizmus, amely a palóc illabiális *á*-t és *ě*-t vagy mondjuk a hosszú, labiális *á*-t „integrálni” képes. A szókincsbeli sajátosságok viszont már ott is pusztulóban vannak (Balázs–Tözsér 2016, 10).

A fenti válaszokat azért tartottam fontosnak bőven idézni, mert belőlük a határon túli magyar nyelvhasználatnak azok a rétegei rajzolódnak ki, amelyekből Cselényi Béla és Száz Pál egy-egy műve épít poétikát spivaki és Deleuze–Guattari-féle értelemben. Cselényi Béla és Száz Pál műveiben a nem-domináns magyar nyelvváltozatok, a különféle nyelvi kontaktusjelenségek és a nyelvjárási elemek olyan hibrid nyelvet hoznak létre, amelytől távol áll mindenféle paródia és stigmatizáció. De amíg Cselényi Béla 1980-ban írt *42.* című verse a nyelv elvesztésének drámáját mutatja meg, addig Száz Pál több száz oldalon az autentikus, önazonos létezés líraiságát mutatja fel. Cselényi Béla verse az asszimiláció nyelvi terébe helyezi a lírai alanyt, Száz Pál prózájának beszélője viszont egy olyan idős ember, akinek nyelvébe a 20. századi történelem, a határ-

módosítások, a kisebbségi sors, a vidékiség gazdag rétegzettségé írja bele magát. Míg Cselényi verse esetében a nyelvromlás és a nyelvrontás alárendeltségéből adódik a jelentésadás drámaisága, addig Száz Pál esetében a nyelv csodálatos, organikus sokszínűsége, teljessége, gazdagsága válik figyelemre méltóvá, éppen ezért többszintű és több poétikai lehetőségre ad alkalmat.

*huzál ki a csávából mielőt jöne a revizor
apropó kolumbo fajesz televizor
még mértéket veszünk mondot a sef
dekret van rá mese habal
ha már föltete a parokát
minek mind hajicsa le nekem
hogy lásák hogy nincs
vagy minek
inkáb lepontálom a fisámat
szervusz világ
gátá*

(Cselényi 1994, 289)

Osz mé gyüttetek, rossz vót otthonn? De há nem értették. Zlé bolo domá? No ěre pislognak, csóvájják a fejüköt. No jak szvami? Sĕcko posztarom? Komu vi modlityĕ, estye Aláhovi, csi uzs Jĕzuskrisztusovi? No, ěre felĕtfk, Aláhovi, pĕtykrát gyĕnnyĕ. No tag bisztye uzs mohli Jĕzuskrisztusovi modlity. Aláhovi modlí pĕtykrát, aszongya Öregapád, Jĕzuskrisztusovi modlí lĕn nyĕgyĕlu tunák vgyĕgyinye. Örüne nĕki a Krisztusurunk is. Annyi imánok. Imám, imám, mongyák a törökök. Mámo má nem imátkoznak nálunk a nípek. Változik a níp, gyünnek közibük újak. Há még visszagyünnek a tatárok is. Csak mos csincsungoknak híjják ikĕt. Kivĕttik a zĕlovocot, ott üzletĕnek. Öregapád csak ěmĕnt hozzájuk. Köllĕt nĕki a szöllőnyíró alló, venyigĕt akart vágnyi. No azok még szlovákú sĕ tunnak. Imátkoznak-ĕ, kihĕ, kituggya. No de abba a üzledbe mindĕn van. Ęs ócsóĕr. Lógnak a tyĕplákik, montĕrkák, parókák, mamuszkik, húzentróglík, teniszkkik, villanlápák, még csĕngettyús patkányok is futkosnak ott! Mindĕn van. De āra má csak a Öregapád emlĕkszik, hogy a zĕlovoc a Fukszéké vót. Még a rígi világbo (Száz 2017, 66).

A rontott nyelv terminusa a magyar irodalomban azon posztmodern nyelvteremtési eljárásokra használatos, amelyek a nyelvi elvétésekből és hibákból építenek poétikát. A főként Parti Nagy Lajos műveire használt kifejezés azonban alapvetően abban különbözik a Cselényi Béla-féle nyelvtől, hogy amíg

Parti Nagy Lajos írásaiban a szöveg a kreatív nyelvteremtés szabadságában tobzódik, többféle nyelvi regisztert mozgósítva, addig a Cselényi Béla versében (és a Száz Pál prózájában is) megjelenő nyelv konkrét szociolektushoz és identitáshoz köthető. További különbség, hogy míg a Parti Nagy-féle szövegformálás hibái valóságos helyesírási, nyelvhelyességi és stilisztikai hibák, addig Cselényi Béla és Száz Pál (illetve Sántha Attila vagy Muszka Sándor) szövegeiben az eltérések a standard nyelvhasználattól és helyesírástól nem hibák, hanem egy önmagában megálló, önazonos, autentikus, létező, önmagában hibátlan nyelvhasználatot megjelenítő nyelv diszkrepanciái a normatív helyesírás, nyelvhasználat és stilisztika viszonylatában. (Ha a magyar nyelv centruma máshol lenne, és a magyar helyesírás máshogy fejlődött volna ki, akkor például a Száz Pál-szöveg helyesírása és stilisztikája lehetne normatív is akár, és ebből következőleg a mai standard magyar nyelvhasználat kerülne a „rontott” nyelv pozíciójába.) Harmadszor pedig amíg Parti Nagy Lajos műveinek „rontott” nyelve parodisztikus irányultságú, addig Cselényi Béla és Száz Pál idézett művei alárendelt traumanyelvként értelmezhetők. Ugyanez érvényes Borbély Szilárd *Az Olaszliszkai* (2010) című drámája roma beszélőjének, illetve Bódis Kriszta *Kemény vaj* (2003) és Háy János *Mamikám* (2021) című regénye roma narrátorainak nyelvére is. Mindez a posztmodern areferenciális (Parti Nagy Lajos) és antropológiai (Bódis Kriszta, Száz Pál, Háy János) stratégiájának különbözőségeire utal, amely ebben az esetben a parodisztikus nyelvjáték és az autobiográfiai traumanyelv eltérő feszültségeiben ölt testet (Németh 2012).

Hasonló tapasztalattal szembesülhetünk Peter Macsovszky szlovák nyelvű *Tantalópolis* (2016) című regényének olvasásakor. A Cselényi Béla- és Száz Pál-féle regiszterkeverő hibrid nyelv Macsovszky regényében már száz százaléig szlovák, hiszen ez egy szlovákul írt regény. De amíg a nyelv szlovák, addig a nézőpont, a problémakezelés, a tapasztalat, az intertextuális utalásháló nagyrészt magyar, illetve transzkulturális. A regényt átszövik a szlovákiai magyar kisebbségi identitásra tett kijelentések, valamint a magyar irodalom és művészet (főként Szentkuthy Miklós és Csontváry) alkotásairól szóló esszészerrű, filozófiai eszmefuttatások. Macsovszky szlovák nyelvű regénye (amelynek főhőse Szoborkay) sokkal inkább szlovákiai magyar regény, mint sok magyar nyelven íródott szlovákiai magyar mű. A szlovák nyelv alárendeltjeként és egyúttal alakítójaként megjelenő magyar identitás a homogén nemzeti minőségeken túlmutató transzkulturális irodalom nem könnyen kategorizálható természetére utal, de arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelv nem az egyetlen kritérium az irodalom kategorizálására: Peter Macsovszky *Tantalópolis* című regénye a szlovákiai magyar és a magyar irodalom részeként is kiválóan képes funkcionálni.

Konklúzió

A fentiekben egy olyan koncepció ismertetésére tettem kísérletet, amely a határon túli magyar irodalmat nyelvi és poétikai alapozottságú jelenségként kezeli. Eszerint kisebbségi magyar irodalomként poétikai értelemben csak az az alkotás fogható fel, amely az alárendeltség poétikáját érvényesíti. (Ergo nem minden határon túli magyar irodalmi mű kisebbségi, de ez már egy másik tanulmány tárgya lehetne.) Ennek egyetlen típusára, a határon túli magyar nyelvhasználók hibrid nyelvét szövegesítő irodalmi alkotásokra koncentráltam, kiemelve azok egyes hatásmechanizmusait, amelyek nagymértékben eltérnek egymástól. Egy ilyen koncepció az irodalmi transzkulturalizmus és a nyelvészeti pluricentrizmus elméleti bázisán állva az alárendeltség jelenségén keresztül alapvetően szituálná újra azt, amit a határon túli és kisebbségi irodalomról gondolunk, hiszen szemben áll mind az ideológiai alapozottságú, mind a földrajzi értelemben felfogott elméleti bázissal, amelyek eddig egyeduralkodóak voltak a kérdésről folytatott diskurzusokban. A koncepció – rugalmasságából adódóan – tovább bővíthető: 1. további határon túli szerzők műveivel (Terék Anna, Dragomán György, Tompa Andrea, Polgár Anikó...); 2. olyan magyarországi írók szövegeivel (Bánki Éva, Korpa Tamás), amelyekben a kisebbségi nyelvhasználat elemei poétikaként lépnek működésbe; 3. olyan szerzők (Agota Kristof, Melinda Nadj-Abonji) alkotásaival, amelyek nem magyar nyelven íródva reflektálnak a kisebbségiség és alárendeltség tapasztalatára, építenek belőle poétikát.

Irodalom

- Balázs Géza – Tözsér Árpád. 2016. Kicservenülve. *Édes Anyanyelvünk* 38 (4): 10–11.
- Csehy Zoltán. 2008. Nekünk nyolc? (Fiatal szlovákiai magyar költők – ötven év távlatából). *Irodalmi Szemle* 51 (9): 102–119.
- Cselényi Béla. 1994. 42. In *Marsallbot a hátizsákban: A Forrás harmadik nemzedéke*, szerk. Martos Gábor. 289. Kolozsvár: Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. Budapest: Qadmon.
- Gintli Tibor. 2010. A modern és a kortárs magyar irodalom (kb. 1890-től napjainkig). In *Magyar irodalom*, szerk. Gintli Tibor. 641–852. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Grendel Lajos. 2010. *A modern magyar irodalom története: Magyar líra és epika a 20. században*. Pozsony: Kalligram.

- H. Nagy Péter. 2007. *Hagyománytörténet: A szlovákiai „magyar líra” paradigmái 1989–2006*. Pozsony: AB-ART.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1994. *A magyar irodalom története 1945–1991*. 2. kiadás. Budapest: Argumentum.
- Muszka Sándor. Sanyi bá (részletek). *Irodalmi Jelen* december 26. <https://irodalmijelen.hu/05242013-1558/sanyi-ba-reszletek> (2022. febr. 17.)
- Németh Zoltán. 2012. A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája. Pozsony: Kalligram.
- Schein Gábor. 2010. A modern és a kortárs magyar irodalom (kb. 1890-től napjainkig). In *Magyar irodalom*, szerk. Gintli Tibor. 853–1062. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1987. In *Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Methuen.
- Száz Pál. 2017. *Fűje sarjad mezőknek: Phytolegendárium*. Dunaszerdahely–Pozsony: Kalligram.
- Szegedy-Maszák Mihály szerk. 2007. *A magyar irodalom története I–III*. Budapest: Gondolat.
- Tözsér Árpád. 2016. A kódváltás pragmatikája (Példaszöveg egy szakdolgozathoz). *Édes Anyanyelvünk* 38 (4): 11.
- Vincze Ferenc. 2019. Gyarmatok és gyarmatosítók, avagy az identitás (irodalmi?) színeváltozásai (tépőzárak). *Kortárs* 63 (3): 52–55.

THE POETICS OF THE SUBORDINATE LANGUAGE AS A STRATEGY OF MINORITY LITERATURE

Self-determination has become one of the most important needs of the literatures identified as minority literatures after 1920, such as the Hungarian literatures in Slovakia, Transylvania, Yugoslavia, etc. As a consequence, a range of concepts gained validity expanding to the whole of what has been perceived as minority or ethnic nationality literature. In the discussion around the bridging role, minority messianism, the concepts of specific or special minority literatures beyond Hungary's borders, or the imagined homogeneity of the minority literatures due to ideologies produced over multiple decades, little attention is given to the role of the literature as a source of poetics that creates a valid literary language out of the tension of subordination, transculturalism, hybridity, dialect, and a pluricentric approach to language. The presentation does not only mention contemporary works of Hungarian literature beyond the country's borders for this purpose, such as Pál Száz's phyto-legendarium *Fűje sarjad mezőknek* [*Grass Grows on Meadows*] (2017), or the authors writing in the "language of the Székelys" (Attila Sántha, Sándor Muszka), but also expands to questions addressed to the contemporary Hungarian literature as a whole (Lajos Parti Nagy, Szilárd Borbély), and discusses these questions through the perspectives of post-

modern or transcultural approaches to literature. In this respect, works by bilingual authors such as Péter Macsovszky represent a specific linguistic agglomeration, i.e., works that can be classified as “non-Hungarian Hungarian literature”. The presentation encompasses dialect, language mixing, and the dominance of a foreign language in the context of Hungarian literature.

Keywords: minority literature, subordinate language, hybridity, pluricentrism, transculturalism

POETIKA PODREĐENOG JEZIKA KAO STRATEGIJA MANJINSKE KNJIŽEVNOSTI

Jedan od imperativa književnosti koje su nakon 1920. godine obeležene kao manjinske – kao što su mađarska književnost u Slovačkoj, u Transilvaniji, u Jugoslaviji itd. – bilo je samodefinisanje. Iz toga je proizašlo da su se na pomenutim teritorijama, gde su proklamovane mađarske književnosti kao manjinske, rađale različite koncepcije. Uloga mosta, manjinski mesijanizam, specifična i specijalna prekograničnost, koncepcije manjinske književnosti tragom stvaranja ideologija koje su trajale decenijama u raspravama povodom koncepcija manjinskih književnosti, prvobitno zamišljene kao homogene, malo je prostora posvećeno jeziku književnosti. On je mogući prostor poetika, koje bi od graničnih napetosti podređenosti, transkulturalizma, hibridnosti, dijalekatskog i pluricentričnog poimanja jezika, stvorile važeći književni jezik. Rad u ovom kontekstu ne pominje samo dela iz savremene prekogranične književnosti, kao što je delo Pala Saza okarakterisano kao „fitolegendarijum“ objavljeno 2017. godine, ili autore koji pišu na sekularskom jeziku (Atila Šanta, Šandor Muska), već se osvrće na celokupnu savremenu mađarsku književnost (Lajoš Parti Nađ, Silard Borbelj). Rad ovu temu obrađuje iz perspektive postmoderne i transkulturalnog poimanja književnosti. U tom smislu specifičnu jezičku aglomeraciju predstavljaju dvojezični autori, kao što je Peter Mačovski, odnosno dela koje se ubrajaju u „mađarsku književnost koja nije pisana na mađarskom jeziku“. Luk ove studije naime vodi od dijalekata, preko mešanja kodova do dominacije stranog jezika – sve to u kontekstu mađarske književnosti.

Cljučne reči: manjinska književnost, podređeni jezik, hibridnost, pluricentrizam, transkulturalizam